

Tweedegraadslerarenopleiding

10
voor
de
leraar

Kennisbasis Economie

Voorwoord

Vanaf 2016 hebben lerarenopleiders over de volle breedte van de lerarenopleidingen in verschillende fasen met veel enthousiasme gewerkt aan de herijking van de 62 kennisbases die sinds 2008 ontwikkeld zijn. Voor u ligt het mooie resultaat van de gezamenlijke inspanningen.

De kennisbases zijn herijkt op zowel de inhoud, het niveau als de breedte van de vakkennis. Daar waar mogelijk is samenhang aangebracht tussen de kennisbases die een inhoudelijke en vakoverstijgende verwantschap kennen. De inhoud van elke kennisbasis is uiteindelijk gevalideerd door het werkveld en externe inhoudelijke deskundigen. Het resultaat is in overeenstemming met landelijke eisen.

De lerarenopleidingen kunnen tevreden terugkijken op een periode waarin zij veel hebben gediscussieerd, geschaafd en bijgesteld. Een periode waarin lerarenopleiders intensief hebben nagedacht over hun vak, de didactiek en het minimale niveau dat een startbekwame leerkracht moet beheersen. Met de inzet van zoveel betrokken mensen wordt dit eindresultaat breed gedragen.

Al deze activiteiten hebben ook nog iets anders opgeleverd. Het bracht collega's van diverse instellingen met elkaar in contact. Ze kregen gelegenheid om met vakgenoten te discussiëren en daarmee hun eigen expertise aan te scherpen. De samenwerking geeft een impuls aan de betrokkenheid van de lerarenopleiders bij de kwaliteitsverbetering en hun professionalisering.

Permanente kwaliteitszorg is essentieel voor de maatschappelijke opdracht. De kennisbases leveren daarvoor de ijkpunten aan. Het zijn geen statische documenten en blijven met enige regelmaat bijstelling nodig hebben vanwege vakinhoudelijke veranderingen, pedagogisch-didactische eisen, maatschappelijke ontwikkelingen en voortschrijdend inzicht. Dat houdt het gesprek over de inhoud van de lerarenopleidingen volop in leven en draagt daarmee bij aan de kwaliteitsslag die met het ontwikkelen van de kennisbases wordt beoogd.

De lerarenopleidingen weten elkaar beter te vinden en pakken uitdagingen gezamenlijk op. Hiermee dragen zij bij aan een goede opleiding voor de nieuwe generatie leraren en het onderwijs in Nederland.

Ik dank allen die hieraan hebben bijgedragen.

mr. Thom de Graaf,
voorzitter Vereniging Hogescholen

Inhoud

Voorwoord	2
1 Inleiding	4
2 Ontwikkeling kennisbases	5
2.1 Versterken kenniscomponent	5
2.2 Systeem van kennisborging	5
2.3 Ontwikkeling en herijking kennisbases	5
3 Toelichting en verantwoording kennisbasis tweedegraadslerarenopleiding Economie	7
3.1 Maatschappelijke context	7
3.2 Relatie met andere kennisbases	7
3.3 Verantwoording keuzes	8
3.4 Opbouw kennisdomeinen	9
4 Beschrijving kennisdomeinen	13
5 Redactie en validering	28
5.1 Redactieteam	28
5.2 Valideringsgroep	28
Bijlage	
Uitgangspunten kennisbases	29
Colofon	32

1 Inleiding

Voor u ligt de herijkte kennisbasis van de tweedegraadslerarenopleiding Economie. Deze kennisbasis beschrijft wat minimaal van een startbekwame leraar aan vakinhoud, vakspecifieke kennis en het bijbehorende niveau mag worden verwacht, ongeacht de instelling waar de student is opgeleid. Het afnemende scholenveld en externe inhoudelijk deskundigen hebben bijgedragen aan de validering van de inhoud van deze kennisbasis.

Deze herijkte kennisbasis is geldig met ingang van het studiejaar 2018-2019 en is in eerste instantie bedoeld voor de lerarenopleiders zelf, maar ook voor hun studenten of externe belanghebbenden.

De kennisbasis is als volgt opgebouwd:

Ontwikkeling kennisbases

In het hoofdstuk *Ontwikkeling kennisbases* is algemene informatie opgenomen over de aanleiding, ontwikkeling, inhoud en herijking van de verschillende kennisbases.

Toelichting en verantwoording

In het hoofdstuk *Toelichting en verantwoording* geeft het redactieteam van de kennisbasis een toelichting op de totstandkoming van de herijkte kennisbasis en legt het verantwoording af over de gemaakte keuzes.

Beschrijving kennisdomeinen

In het hoofdstuk *Beschrijving kennisdomeinen* zijn de vakinhoudelijke en vakdidactische (sub)domeinen opgenomen evenals het minimale niveau waarop de student de (sub)domeinen moet beheersen.

Redactie en validering

In het hoofdstuk *Redactie en validering* vindt u een overzicht van de redactie- en valideringsleden die betrokken zijn geweest bij de herijking van deze kennisbasis.

In de bijlage zijn de uitgangspunten bij het herijken van de kennisbases opgenomen.

2 Ontwikkeling kennisbases

2.1 Versterken kenniscomponent

In de eerste jaren van dit millennium stond met name de kwaliteit van de kenniscomponent van de lerarenopleidingen ter discussie. Als antwoord op de brede kritiek op de vakinhoudelijke en vakdidactische kwaliteit van de lerarenopleidingen presenteerde staatssecretaris Van Bijsterveldt in 2008 de nota *Krachtig meesterschap, kwaliteitsagenda voor het opleiden van leraren 2008-2011*. De Vereniging Hogescholen onderschreef de opgenomen doelstellingen die gericht zijn op een hogere kwaliteit van de lerarenopleidingen. Eén onderdeel van de kwaliteitsagenda betreft de verbetering van de vakinhoudelijke kwaliteit van de lerarenopleidingen. 'Het eindniveau van de opleidingen wordt duidelijk vastgelegd. Hiertoe ontwikkelen de opleidingen in samenwerking met het afnemende veld een gezamenlijke kennisbasis, eindtermen en examens'.

2.2 Systeem van kennisborging

De gezamenlijke lerarenopleidingen hebben met het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap afspraken gemaakt over een systeem van borging gericht op de kenniscomponent binnen de opleiding. Gekozen is voor drie instrumenten: 1. Kennisbases 2. Landelijke kennistoetsen 3. Peer-review. De resultaten komen bottom-up en in eigen beheer met de lerarenopleider als centrale factor tot stand, maar wel met een stevig en onafhankelijk toezicht. Met als uiteindelijk doel dat elke startbekwame leerkracht minimaal dezelfde vakinhoudelijke kennis en vakspecifieke bekwaamheden heeft. Alle activiteiten voor de versterking van de kenniscomponent in lerarenopleidingen zijn ondergebracht in het programma *10voordeleraar*, onder de paraplu van de Vereniging Hogescholen. Het ministerie heeft voor de ontwikkeling en implementatie van de diverse instrumenten die *10voordeleraar* inzet om haar opdracht te verwezenlijken in de periode 2008-2017 een subsidie van € 25 miljoen beschikbaar gesteld.

2.3 Ontwikkeling en herijking kennisbases

Een kennisbasis omvat de beschrijving van de vakinhoudelijke, (vak)didactische en pedagogische kennis en (vakspecifieke) vaardigheden die een student aan het eind van de opleiding moet hebben. Bij de tweedegraadslerarenopleidingen is dit verdeeld over twee kennisbases: een specifieke vakkennisbasis met bijbehorende vakdidactiek en een generieke kennisbasis. In deze laatste gaat het om de algemene pedagogisch-didactische kennis en vaardigheden. Het kader van de kennisbasis legt een brede en gemeenschappelijke basis vast, maar biedt ook de individuele instelling ruimte voor een eigen profilering.

In de periode 2008-2011 hebben lerarenopleiders over de volle breedte van de hbo-lerarenopleidingen gezamenlijk de kennisbases ontwikkeld. Het afnemende scholenveld en externe inhoudelijk deskundigen hebben bijgedragen aan de validering van de inhoud. In totaal zijn 62 kennisbases opgesteld. De opleidingen hebben, na validatie van de kennisbasis, hun onderwijsprogramma aangepast.

Vakinhoudelijke veranderingen, maatschappelijke ontwikkelingen en voortschrijdend inzicht maken het wenselijk dat iedere kennisbasis met enige regelmaat wordt beoordeeld op de inhoud en waar nodig wordt aangepast. Dit maakt ook deel uit van de afspraken met het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. In het studiejaar 2015-2016 is gestart met het herijken van de eerste kennisbases.

De kennisbases zijn door lerarenopleiders herijkt op zowel de inhoud, het niveau als de breedte van de vakkennis. Daar waar mogelijk is samenhang aangebracht tussen de kennisbases die inhoudelijk en vakoverstijgende verwantschap kennen. De inhoud van de kennisbases is uiteindelijk gevalideerd door het werkveld en door externe inhoudelijke deskundigen. Ze zijn daarmee in overeenstemming met landelijke eisen.

Het herijkingsproces is zodanig vormgegeven dat iedereen die betrokken is bij een vak of opleiding gevraagd of ongevraagd mee kon denken zodat er een breed draagvlak ontstaat. De kennisbasis is een weerslag van wat de lerarenopleidingen, het afnemende werkveld en het specifieke wetenschapsgebied verwacht aan inhoud en niveau van een startbekwame leraar.

Een kerngroep met lerarenopleiders van de verschillende instellingen is gestart met het inventariseren van de herijkingswensen. Deze wensen zijn samengesteld op basis van ideeën, wensen en ontwikkelingen die effect hebben op de nodige vak- en vakdidactische kennis van de aankomende leraar. De kerngroepen hebben als legitimatie collega-docenten uit de eigen instelling, de landelijke vakoverleggen, de constructieteams van de landelijke kennistoetsen en/of de peer-reviewgroepen, studenten en alumni geconsulteerd. De ervaring met de implementatie van de bestaande versie van de kennisbasis is hierbij een belangrijk referentiepunt geweest.

De herijkingswensen zijn vervolgens getoetst aan de laatste wetenschappelijke inzichten binnen het vak, aan de ontwikkelingen in het werkveld en aan veranderingen op het gebied van beleid. Het definitieve herijkingsvoorstel is vastgesteld door een vaststellingscommissie waarin onder andere het landelijk directeurenoverleg tweedegraadslerarenopleidingen (ADEF) en het afnemende werkveld is vertegenwoordigd. Hun specifieke taak was erop toe te zien dat de vastgestelde procedure juist is gevolgd. Zo hebben ze bijvoorbeeld bekeken of alle belanghebbenden afdoende zijn gehoord en of de gemaakte keuzes voldoende zijn toegelicht.

De schrijfgroep is na vaststelling van het herijkingsvoorstel door de vaststellingscommissie aan de slag gegaan met het herschrijven van de kennisbasis. Onder leiding van het landelijk directeurenoverleg tweedegraadslerarenopleidingen (ADEF) is het opgeleverde concept gevalideerd door vertegenwoordigers van het werkveld, van de wetenschap en van eventuele vakverenigingen. Voor een aantal kennisbases is ook het nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling (SLO) geraadpleegd. Na verwerking van de opmerkingen zijn de herijkte kennisbases met een positief advies van het landelijk directeurenoverleg door de *Stuurgroep lerarenopleidingen* vastgesteld.

3 Toelichting en verantwoording kennisbasis tweedegraadslerarenopleiding Economie

3.1 Maatschappelijke context

De kennisbasis voor de tweedegraadslerarenopleiding Economie beschrijft de kennis van het vak en van de vakdidactiek die leraren Economie nodig hebben om bekwaam verklaard te worden en om verantwoord en adequaat vakonderwijs in het (v)mbo en de onderbouw van het havo/vwo te kunnen verzorgen. De term *kennis* wordt hier opgevat als een verzamelbegrip voor theoretische, methodische en praktische kennis, dus zowel kennis als vaardigheden.

Het doel van de kennisbasis is te komen tot een landelijke minimumnorm voor de vakkennis en de beheersing van de vakdidactiek op tweedegraadsniveau. Elke instelling heeft daarbinnen de vrijheid om zich te profileren door onderwerpen uit de kennisbasis een meer of minder prominente rol in het curriculum te geven en door doelstellingen na te streven die niet in de kennisbasis zijn opgenomen.

3.2 Relatie met andere kennisbases

Het curriculum van de tweedegraadslerarenopleiding Economie is gebaseerd op twee kennisbases die samen het fundament voor goed leraarschap vormen. Naast de hier beschreven vakspecifieke kennisbasis Economie is in de generieke kennisbasis voor de tweedegraadslerarenopleidingen de conceptuele kennis vastgelegd die de startbekwame docent aan het einde van de opleiding moet hebben. Het gaat specifiek om 'het weten' met betrekking tot het leren en het zich verder kunnen ontwikkelen in het beroep van leraar: het meesterschap van de docent.

In de vakspecifieke kennisbasis Economie zijn op diverse plekken verbindingen zichtbaar met de andere vakken. Naast burgerschapsvorming, waarbij de economische en de vakoverstijgende dimensie centraal staat, is er aandacht voor het interdisciplinaire karakter van de economische wetenschap; er wordt naar gestreefd om economische vraagstukken te belichten vanuit een 'breed' kader: niet alleen de economische bril, maar ook ethiek, politiek en de mens- en maatschappijvakken-bril.

We geven daarbij nadrukkelijk aan dat transfer wordt nagestreefd. Transfer is een onderdeel van het lerende vermogen van studenten, waarbij de focus ligt op de semi-verre transfer (nieuwe contexten die in zekere mate op de leercontext lijken).

Binnen het onderwijs wordt van elke docent een inspanning gevraagd om bij te dragen aan de taalvaardigheid van de leerlingen. Taal speelt dan ook bij alle vakken op school een grote rol. Het geven van instructies en uitleg, het lezen van een tekst, samenwerken aan een opdracht - alles gebeurt met behulp van taal. Leerlingen zijn in vaklessen (vak)taal aan het verwerven. Hierbij gaan taalontwikkeling en begripsontwikkeling hand in hand. De didactische benadering die taal- en

vakleren combineert, heet Taalgericht vakonderwijs (of Taalontwikkelen vakonderwijs). Hoewel niet specifiek aangegeven in deze kennisbasis moet elke leraar hier goed van doordrongen zijn. Bij Taalontwikkelen onderwijs komen de drie pijlers van taalgericht vakonderwijs naar voren: context, taalsteun, en interactie. De taalontwikkeling komt tijdens (vak)lessen in verschillende contexten naar voren; het betreft zowel Dagelijkse Algemene Taalvaardigheid (DAT) als Cognitieve Academische Taalvaardigheid (CAT), waarbij woordenschatontwikkeling en taalontwikkeling (vooral ook van vaktaal) vaak onbewust een impuls krijgt. Taalgericht lesgeven komt naar voren bij de gebruikte vakdidactische werkvormen en de taalgerichtheid van toetsen en beoordelen. Bij bewust taalgericht onderwijs worden de doelen van taalontwikkeling meegenomen en kunnen expliciet worden geformuleerd.

Deze vakspecifieke kennisbasis zorgt, daar waar dat van toepassing is, ook voor doorlopende leerlijnen. Hier geldt dat specifiek voor de kennisbases van de vakmaster Algemene economie en de vakmaster Bedrijfseconomie.

3.3 Verantwoording keuzes

Deze kennisbasis is tot stand gekomen aan de hand van een door het werkveld en landelijk vakoverleg gevalideerd herijkingsvoorstel. In dit voorstel was er expliciete aandacht voor het samenvoegen van twee kennisbases (voor Algemene economie en Bedrijfseconomie) tot één kennisbasis Economie. De verschillen in de huidige opleidingen zijn dermate klein geworden dat één uitgebreide kennisbasis met de basiskennis voor beide docentbevoegdheden volstaat.

Tevens was er in het herijkingsvoorstel expliciete aandacht voor het verplaatsen van concepten uit de ondersteunende domeinen, zoals recht, en deze onder te brengen binnen de algemene economische en bedrijfseconomische concepten en contexten. Daarbij veronderstellen we dat de basale noodzakelijke kennis en vaardigheden aanwezig zijn.

Inhoudelijk lag de focus in het herijkingsproces op het consistentier beschrijven van begrippen en daarbij een specifieke splitsing te maken tussen enerzijds basiskennis van economische begrippen en concepten en anderzijds de noodzakelijke vaardigheden en economische procedures die studenten moeten kunnen hanteren.

Ten opzichte van de vorige kennisbasis is uiteindelijk vooral heel veel veranderd 'in de manier van opschrijven'. Veel onderwerpen uit de vorige kennisbasis komen, concreter beschreven, ook nu terug in de kennisbasis. Economische ontwikkelingen en actualiteiten hebben geleid tot het toevoegen van aspecten die in de voorgaande kennisbases nog niet of minder diepgaand zaten, waaronder ondernemerschap, duurzaamheid en projectadministratie. Andere onderwerpen worden vanuit een breder perspectief bekeken dan voorheen, met bijvoorbeeld herkenbaarder aandacht voor gedragseconomie.

Gedurende het herijkingsproces heeft de redactie veel input vergaard van de vakgroepen en relevante partijen uit het werkveld. Deze partijen bevinden zich allen in het centrum of de periferie van de lerarenopleiding economie; waaronder

eerstegraadsdocenten, vmbo- en mbo-docenten en vakdidactici. De onderwerpen die in deze kennisbasis centraal staan, zijn afgestemd op het werkveld waar de tweedegraadsdocent economie zijn of haar emplooi vindt, namelijk de economische vakken en richtingen in de onderbouw van het vo, en (de bovenbouw van) het vmbo en mbo. IJkpunten voor de inhoudelijke keuzes zijn daarmee vooral afgeleid uit de vernieuwde examenprogramma's voor het vmbo (de profielen Economie en Ondernemen, Dienstverlening en Producten en in mindere mate Horeca, Bakkerij en Recreatie). Daarnaast is een veelheid van crebo's uit het mbo bekeken en heeft de redactie de meest relevante kwalificatiedossiers laten terugkomen in de kennisbasis voor de leraar economie. Ook ontwikkelingen in deze specifieke delen van het werkveld worden in deze herijkte kennisbasis zichtbaar gemaakt. Zo is er nadrukkelijker aandacht voor ondernemerschap en financiële educatie. Aansluitend op en verdiepend bij de generieke kennisbasis beschrijft de herijkte kennisbasis ook aspecten binnen de vakdidactiek die zich richten op het lesgeven in en ontwerpen van beroepsonderwijs. Hierbij wordt ook de veranderende rol van de docent belicht, zoals het ontwikkelen van vaardigheden om coachend te kunnen begeleiden of netwerken in relatie tot ondernemerschap.

De belangrijkste onderliggende bronnen van de vakspecifieke kennisbasis zijn daarmee:

1. de vakspecifieke kennisbasis Algemene economie en Bedrijfseconomie (december 2009);
2. herijkingsvoorstel (juli 2016);
3. de herijkte generieke kennisbasis (september 2017);
4. de examenprogramma's van de vernieuwde profielen van het vmbo;
5. relevantie kwalificatiedossiers uit het mbo;
6. de kerndoelen Mens en maatschappij onderbouw vo;
7. de examenprogramma's economie voor havo en vwo (in mindere mate).

3.4 Opbouw kennisdomeinen

In deze kennisbasis wordt een aantal domeinen beschreven. De hierbij gekozen structuur is afgeleid van de kennisbasis van de Masterlerarenopleiding tot docent economie in de eerstegraad. Het gaat hier om een kennisbasis van een bacheloropleiding en is derhalve alleen qua domeinbenamingen op de masterkennisbasis afgestemd.

Inhoudelijk ligt een aantal praktische keuzes ten grondslag aan onderstaand overzicht. In eerste instantie is dat de herkenbare indeling in Algemene economie (domeinen 1 tot en met 5), Financiële administratie en rekenkunde (domein 6 en 7), Bedrijfseconomie (domeinen 8 tot en met 14), Economische perspectieven (domein 15) en Vakdidactiek (domein 16). Als gevolg van het doornummeren is een geïntegreerd geheel ontstaan waarin beide voormalige, separate kennisbases zijn opgenomen. Ongeacht de bevoegdheid die een tweedegraadsdocent economie wil verkrijgen, volgt hier een overzicht van de basiskennis die hij moet bezitten.

Zoals in de vorige paragraaf kort beschreven is, is er per domein voor gekozen om een onderscheid te maken tussen een specifieke kenniscomponent enerzijds en de onderliggende economische procedures anderzijds. Beide aspecten staan

continu in verbinding met elkaar. Ook dit heeft geleid tot een geïntegreerd geheel waardoor duidelijker wordt welk theoretisch kenniskader je nodig hebt om 'onder aan de streep' het eindresultaat te kunnen uitrekenen, verklaren, analyseren.

Daarbij is een aantal praktische aspecten belangrijk. We veronderstellen dat basale rekenkennis aanwezig is op 3F-niveau (waaronder optellen, aftrekken, afronden, differentiëren en rekenen met letters). Daarnaast doen contexten er toe. Economisch handelen speelt zich af in contexten. Daarom streven we naar het gebruik van actuele en authentieke economische contexten in de manier waarop de economische concepten worden aangeboden en getoetst. Deze contexten zouden gericht kunnen worden op de rol van leerlingen als (toekomstig) deelnemer aan economische processen in maatschappelijke contexten, zoals duurzaamheid, maatschappelijk verantwoord ondernemen, financieel-economische zelfredzaamheid en verantwoord financieel-economisch gedrag. Er moet dus een afweging worden gemaakt tussen de leefwereld en de toekomstige beroepswereld van de leerling. Input voor contexten kan ook vakoverstijgend en regionaal worden gevonden. Dit kunnen bijvoorbeeld opvallende economisch/geografische en economisch/historische situaties zijn of ontwikkelingen in de eigen omgeving en de eigen regio gericht op bijvoorbeeld de lokale arbeidsmarkt of het regionale vestigingsklimaat.

Het is daarnaast belangrijk dat studenten zich realiseren dat er naast 'economische' contexten ook een fiscaal-juridische handelingsruimte is waarbinnen economisch gedrag plaatsvindt. De student verwerft daartoe in ieder geval basale kennis van de werking van de rechtspraak in Nederland, en van concepten daarbinnen zoals rechtsbronnen, rechtsgebieden, materieel recht en formeel recht. Naast de inhoudelijke aspecten van het recht zoals beschreven in de diverse (sub)domeinen, zouden studenten binnen aspecten die spelen in economisch-juridische contexten bijvoorbeeld een wettenbundel moeten kunnen hanteren. Dit alles biedt voldoende mogelijkheden voor elke aanbiedende instelling om zich te profileren.

Tot slot nog een praktische opmerking over het domein vakdidactiek. De algemene didactische kennis en vaardigheden die in domein A van de generieke kennisbasis staan vermeld, worden in het domein 'vakdidactiek' van de kennisbasis economie niet herhaald. Het spreekt voor zich dat een economiedocent in de vakcontext invulling geeft aan alignment, samenwerkend leren inzet, valide en betrouwbare toetsen ontwerpt, differentieert tussen leerlingen, et cetera. De uitwerking en toepassing van de kennis/vaardigheden uit domein A van de generieke kennisbasis vinden dus plaats in de context van het tweedegraads economisch vakdomein maar worden om de leesbaarheid te vergroten en om overlap en herhaling te voorkomen in deze vakspecifieke kennisbasis voor economie niet herhaald.

De kennisbasis beschrijft de vakkennis in de volgende domeinen en subdomeinen:

Domein 1: Macro-economie
1.1 Macro-economische relaties
1.2 Economische groei
1.3 Korte termijn: conjunctuur en stabilisatiepolitiek
1.4 Arbeid
1.5 Inflatie
Domein 2: Micro-economie
2.1 Consumentengedrag
2.2 Producenten- en ondernemersgedrag
2.3 Marktvormen
2.4 Markt- en overheidsfalen
Domein 3: Monetaire economie
3.1 Financiële data
3.2 Financiële markten en instituties
Domein 4: Collectieve sector
4.1 Functies van de collectieve sector
4.2 Openbare financiën
4.3 Sociale zekerheid
4.4 Duurzame economie
Domein 5: Internationale economische betrekkingen
5.1 Globalisering en internationale handel
5.2 Economische en Europese integratie
Domein 6: Bedrijfsadministratie
6.1 De boekhoudkundige cyclus
6.2 Ondernemingsvormen
6.3 Permanence
6.4 Inkoop- en verkoopadministratie
6.5 Duurzame productiemiddelen
Domein 7: Financiële rekenkunde
7.1 Renteberekeningen
7.2 Handelsrekenen
Domein 8: Management accounting
8.1 Interne informatievoorziening
8.2 Opbrengsten- en kostencalculaties
Domein 9: Corporate finance
9.1 Vermogens- en kapitaalstructuur
Domein 10: Financial accounting
10.1 Financial statements
10.2 Winst- en vermogensvraagstukken
10.3 Externe verslaggeving
10.4 Financiële analyse

Domein 11: Commerciële economie (voorheen: Marketing)
11.1 Organisatiestrategie
11.2 Externe omgeving
11.3 Interne omgeving
11.4 Marktonderzoek en informatievoorziening
11.5 Marketingstrategie en -planning
Domein 12: Management en organisatie
12.1 Organisatiestructuren en leiderschapsstijlen
12.2 Personeelsmanagement
Domein 13: Logistiek
13.1 Logistiek
Domein 14: Integratie
14.1 Organisatieplan
Domein 15: Een economische en maatschappelijke bril
15.1 Wiskunde en statistiek
15.2 Modelmatig denken en werken
15.3 Beperkingen bespreken
15.4 Basisprincipes van het economisch denken
15.5 Basale geschiedenis van het economisch denken
Domein 16: Vakdidactiek
16.1 Oriëntatie op economie in het tweedegraads werkveld
16.2 Vakspecifieke didactiek
16.3 Ontwerper en beoordelaar van samenhangende leerarrangementen

4 Beschrijving kennisdomeinen

Domein 1: Macro-economie	
Het op basis van macro-economische factoren kunnen analyseren, onderbouwen en evalueren van kansen en bedreigingen voor organisaties, huishoudens en overheden, vanuit meerdere perspectieven, op verbale, schriftelijke, grafische en algebraïsche wijze, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.	
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 1.1: Macro-economische relaties	
Bezit theoretische kennis over economische groei (conjunctuur), het welvaartsbegrip, de economische kringloop (grootheden), kapitaalgoederenvoorraad, kapitaalproductiviteit, arbeidsintensiteit, arbeidsproductiviteit, omvang ontwikkelingen besparingen en beroepsbevolking, BBP, nationale rekeningen, economische orde, bedrijfstak, bedrijfskolom, concurrentiepositie, internationale handel, wisselkoersen (nominaal en reëel) en koopkracht, korte en lange termijn Phillipscurve en NAIRU.	Bespreek drie manieren waarop het nationaal inkomen van een land zou kunnen worden berekend.
Hanteert economische procedures waarmee specifiek: <ol style="list-style-type: none"> de geld-, goederen- en dienstenstroom van een economie in kaart gebracht wordt (bijvoorbeeld via een economische kringloop of een Keynesiaans model met overheid en buitenland); economische processen geregistreerd kunnen worden (bijvoorbeeld via nationale rekeningen of de staat van middelen en bestedingen); een relatie wordt gelegd tussen de drie onderdelen van de economische orde (allocatie-, coördinatie- en motivatievraagstuk); uit kan worden gelegd wat geaggregeerde vraag en aanbod inhoudt (via het AS/AD-model) en wat de gevolgen zijn van veranderingen in het AS/AD-model voor de economie op de korte en lange(-re) termijn. 	Leg uit wat het verband is tussen het nationale inkomen en de welvaart van een bepaald land aan de hand van een schema.
	Bespreek hoe de Nederlandse overheid zich bezig houdt met de drie onderdelen van de economische orde.
Subdomein 1.2: Economische groei	
Hanteert economische procedures om: <ol style="list-style-type: none"> de ontwikkeling in aard en omvang van macro-economische factoren op de bedrijfsomgeving in kaart te brengen en te analyseren; economische grootheden met elkaar in verband te brengen en economische groei te kwantificeren en interpreteren met behulp van modellen (aanbod-/groei modellen, klassiek model, Harrod-Domar groei model). 	Geef in een schema globaal de samenhang aan tussen economische groei, besparingen, kapitaal en productiviteit.
Subdomein 1.3: Korte termijn: conjunctuur en stabilisatiepolitiek	
Hanteert economische procedures om de invloed van conjunctuur op economische actoren te verklaren en om aan te geven op welke wijze er ingegrepen kan worden om de conjunctuurbeweging te kanaliseren.	Leg uit hoe een overheid ervoor kan zorgen dat de conjunctuurbewegingen worden ingedamd en verklaar de werking van automatische stabilisatoren.
Bezit theoretische kennis over het Keynesiaans model van een open economie; IS/LM-model; monetair en budgettair beleid van de overheid.	Geef twee voordelen en twee nadelen van een stabilisatiepolitiek door de overheid.
Kan de ontwikkelingen in aard en omvang van macro-economische factoren op de bedrijfsomgeving reproduceren, analyseren en verklaren.	Wat zijn de verschillende actoren in de economie die invloed hebben op het verloop van de conjunctuur.
Kan de oorzaken van de conjunctuur(golf) en de relatie met effectieve vraag, innovatie en werkloosheid reproduceren, analyseren en verklaren.	
Kan de (on)mogelijkheden en motieven van overheden om conjunctuurbewegingen te beïnvloeden vanuit verschillende economische perspectieven (Keynesiaans, klassiek, monetaristisch) reproduceren, analyseren en verklaren.	
Kan de voor- en nadelen van economische groei uitleggen (bijvoorbeeld aan de hand van maatschappelijke kosten).	Geef twee voor- en twee nadelen van economische groei.

Domein 1: Macro-economie		vervolg
<p>Het op basis van macro-economische factoren kunnen analyseren, onderbouwen en evalueren van kansen en bedreigingen voor organisaties, huishoudens en overheden, vanuit meerdere perspectieven, op verbale, schriftelijke, grafische en algebraïsche wijze, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.</p>		
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden	
Subdomein 1.4: Arbeid		
<p>Bezit theoretische kennis van de volgende begrippen: beroepsbevolking (omvang, deelnemingsgraad, samenstelling en mobiliteit), arbeidsverdeling, (on)betaald werk, zwarte en grijze circuit, loonvorming, arbeidsproductiviteit, arbeidskosten, netto en bruto deelnemingsgraad, werkloosheid (soorten, ontstaan, meten, gevolgen en bestrijding), krappe en ruime arbeidsmarkt, cao, werkgevers- en werknemersorganisaties en wetgeving vanuit de overheid (zoals leer- en pensioenplicht).</p>	<p>Welke vormen van werkloosheid bestaan er en wat is de oorzaak van elk van deze vormen?</p>	
<p>Heeft basale kennis van overeenkomsten- / verbintenissenrecht in de context van arbeidsovereenkomsten (cao, arbeidsvoorwaarden, (on)bepaalde tijd, proeftijd en ontslag).</p>		
<p>Hanteert economische procedures om:</p> <ol style="list-style-type: none"> de uitruil tussen inflatie en werkloosheid te analyseren en te verklaren (de korte termijn Phillipscurve); de beroepsbevolking, werkloosheid, participatiegraad, reëel/nominaal loon, koopkracht en arbeidsproductiviteit te verbeelden, te kwantificeren en te interpreteren. 	<p>Laat zien of en hoe inflatie en werkloosheid op de korte termijn zich tot elkaar verhouden met behulp van de Phillipscurve.</p>	
<p>Bezit theoretische kennis van de interacties van de verschillende partijen op de arbeidsmarkt (werknemers, werkgevers, vakbonden en overheid).</p>	<p>Benoem welke factoren invloed zouden kunnen uitoefenen op de hoogte van het salaris van een thuiszorgmedewerker.</p>	
<p>Kan de werking van de arbeidsmarkt analyseren, verklaren en koppelen aan het ontstaan van lonen.</p>		
<p>Kan de koppeling tussen lonen en prijzen uitleggen, de werking van de loon/prijs-spiraal uitleggen en deze in een context plaatsen.</p>	<p>Leg de werking van de loon/prijs-spiraal uit aan de hand van een voorbeeld.</p>	
<p>Is in staat om de diverse maatschappelijke opvattingen over werken uit te leggen en deze perspectieven te analyseren.</p>		
<p>Kan persoonlijke keuzes ten aanzien van werk, zorg en recreëren verklaren, zowel tekstueel als grafisch (bijvoorbeeld via een aanbodlijn).</p>		
Subdomein 1.5: Inflatie		
<p>Bezit ruime theoretische en contextuele kennis van inflatie met aandacht voor, in ieder geval, de soorten inflatie (bestedings-, kosten-, winst-, importinflatie), de oorzaken van inflatie en de gevolgen van inflatie voor koopkracht, spaargedrag, koopkracht, sparen, vermogen, internationale concurrentiepositie, wisselkoers en (inter)nationale macro-economische waarden.</p>	<p>Geef vier oorzaken van inflatie.</p>	
<p>Hanteert economische procedures om:</p> <ol style="list-style-type: none"> de inflatie en koopkracht te verbeelden, te kwantificeren (met aandacht voor het verschil tussen nominale en reële waarden) en te interpreteren, bijvoorbeeld met behulp van indexcijfers (CPI); een koppeling te leggen tussen geldhoeveelheid en koopkracht (bijvoorbeeld aan de hand van de verkeersvergelijking van Fisher). 	<p>Bereken het consumentenprijsindexcijfer over het jaar 2017 op basis van de gegevens in de navolgende tabel.</p>	

Domein 2: Micro-economie	
Het kunnen analyseren, onderbouwen en evalueren van micro-economische beslissingen van een consument en een producent in diverse marktcontexten, in diverse marktvormen en vanuit meerdere perspectieven, inclusief welvaartsanalyse, op verbale, schriftelijke, grafische en algebraïsche wijze, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.	
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 2.1: Consumentengedrag	
Kan, vanuit theoretische kennis, onderbouwde redeneringen opzetten over de vraag in hoeverre en hoe consumentengedrag tot stand komt en hoe dit wordt beïnvloed door specifieke factoren, waaronder in elk geval: nut, afnemend grensnut, schaarste, behoeften, prijs, substitutie- en complementaire goederen, de aard van goederen (primaire, secundaire, Giffen), inkomen, opoffering, alternatieve aanwendbaarheid, budget, risico, reclame / e-commerce, andermans ratings/beoordelingen, ecologische voetafdruk, ethische factoren, technologische ontwikkelingen (zoals robotisering, ict), maatschappelijke vraagstukken, consumentenbelangenorganisaties, overheidsingrijpen, alsmede gedragseconomische factoren zoals verliesaversie en het bezitseffect.	Bespreek de mogelijke gevolgen van een prijsstijging van aardappelen voor de vraag naar tomatenketchup in Nederland.
Heeft basale kennis van overeenkomsten- / verbintenissenrecht in de contexten van het consumentenrecht (consumentenkoop, ruilen, garantie, algemene voorwaarden, ontbindende voorwaarden) en het huurrecht (rechten en plichten huurder en verhuurder, huurcontract, borg).	
Kan, vanuit theoretische kennis, onderbouwde redeneringen opzetten over de vraag hoe consumentenkeuzes in financierings-, verzekerings- en pensioensituaties tot stand komen met aandacht voor in elk geval de volgende aspecten: begroting, inkomsten, uitgaven, sparen, lenen, risico, premie, verzekeringsmotieven, soorten verzekeringen, bonus/malus, solidariteit, moreel wangedrag, averechtse selectie, informatieasymmetrie en dekkingspercentage.	Geef aan wáár je verwacht dat het keuzegedrag van een risicoaverse consument afwijkt van dat van een risiconemende consument bij diens beslissingen over het afsluiten van een aanvullende tandartsverzekering.
Hanteert economische procedures waarmee specifiek: <ol style="list-style-type: none"> de relatie tussen inkomen en vraag inzichtelijk gemaakt kan worden (bijvoorbeeld via de inkomenselasticiteit en de Engelcurve); de invloed van prijs op vraaggedrag inzichtelijk gemaakt kan worden (bijvoorbeeld via de -kruis-prijselasticiteit van de vraag); de budgetlijn in verband kan worden gebracht met het concept opofferingskosten; een prijs/vraagfunctie en een verschuiving ervan/erlang bepaald en grafisch weergegeven kan worden; vergelijkingen tussen verschillende gegevens te maken zijn op basis waarvan een consument keuzes maakt (bijvoorbeeld via enkelvoudige en samengestelde indexcijfers); een marginale analyse uitgevoerd kan worden; het consumentensurplus te bepalen is en een uitspraak over welvaart gedaan kan worden; het proces en de uitkomsten van zowel strategisch als op samenwerking gericht consumentengedrag zichtbaar gemaakt kunnen worden (bijvoorbeeld via het prisoner's dilemma, speltheorie en het bepalen en benoemen van evenwichten). <p>Hij/zij maakt daarbij, waar nodig, een onderscheid tussen het individuele en het collectieve niveau en tussen de korte en de lange termijn.</p>	Teken in een assenstelsel de prijs/vraagcurve van $p = -3q + 15$.

Domein 2: Micro-economie		vervolg
<p>Het kunnen analyseren, onderbouwen en evalueren van micro-economische beslissingen van een consument en een producent in diverse marktcontexten, in diverse marktvormen en vanuit meerdere perspectieven, inclusief welvaartsanalyse, op verbale, schriftelijke, grafische en algebraïsche wijze, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.</p>		
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden	
Subdomein 2.2: Producenten- en ondernemersgedrag		
<p>Kan vanuit theoretische kennis onderbouwde redeneringen opzetten over de vraag in hoeverre en hoe interne en externe factoren producenten- en ondernemersgedrag kunnen beïnvloeden, met aandacht voor in elk geval de volgende aspecten: ondernemingsdoelstellingen, interne organisatie, aard en inzet van productiefactoren, productiviteit en verdeling van arbeid, kosten-, opbrengsten- en winststructuren, verdienmodellen, positie en relaties binnen de bedrijfskolom, toegevoegde waarde, technologische ontwikkelingen (zoals robotisering en ICT), innovatie, netwerkeconomie, ondernemingsvormen c.q. rechtsvormen van ondernemingen, kapitaal- en arbeidsproductiviteit, conjunctuur, milieu, werkgelegenheid en werkloosheid, omstandigheden op de arbeids- goederen-, diensten-, geld- en kapitaalmarkt, (inter)nationale concurrentiepositie, marktform, (de)regulering, consumentengedrag en overheidsingrijpen.</p>	<p>Noem een consequentie die robotisering kan hebben voor de aard en de omvang van de werkgelegenheid in uitvoerende administratieve beroepen.</p>	
<p>Hanteert economische procedures waarmee specifiek:</p> <ol style="list-style-type: none"> de keuze voor de inzet van productiefactoren inzichtelijk gemaakt kan worden (bijvoorbeeld via het bepalen van arbeids- of kapitaalproductiviteit); een uitspraak over totale, gemiddelde en marginale kosten, opbrengsten en winst gedaan kan worden (bijvoorbeeld via het rekenen met en grafisch weergeven van TO-, GO-, MO-, TK-, GK-, MK- en TW-, GW-, MW-functievoorschriften); een prijs/aanbodfunctie en een verschuiving ervan/erlangs bepaald en grafisch weergegeven kan worden; een marginale analyse uitgevoerd kan worden (bijvoorbeeld via de wet van de toen afnemende meeropbrengsten); het producentensurplus te bepalen is en een uitspraak over welvaart gedaan kan worden; het proces en de uitkomsten van zowel strategisch als op samenwerking gericht producenten- en ondernemersgedrag zichtbaar gemaakt kunnen worden (bijvoorbeeld via speltheorie, het prisoner's dilemma en het bepalen en benoemen van evenwichten); de effecten van een specifieke prijszetting op een (deel)markt door de ondernemer inzichtelijk gemaakt worden (bijvoorbeeld via het intekenen van de effecten van prijsdiscriminatie of prijsdifferentiatie in een grafiek); de prijselasticiteit van het aanbod bepaald kan worden. <p>Hij/zij maakt daarbij, waar nodig, een onderscheid tussen het individuele en het collectieve niveau en tussen de korte en de lange termijn.</p>	<p>$TO = -2q^2 + 40q + 10$ en $TK = 20q + 20$. Bereken de afzet waarbij de winst voor deze ondernemer maximaal is.</p>	
Subdomein 2.3: Marktvormen		
<p>Kan vanuit theoretische kennis kenmerken, voorbeelden en werking van marktvormen geven waaronder in elk geval volkomen concurrentie, monopolie, monopolistische concurrentie en oligopolie, en beschrijft de invloed hiervan op producentengedrag.</p>	<p>Beredeneer in welke marktform(en) een producent $p > MK$ kan zetten.</p>	
<p>Hanteert economische procedures waarmee specifiek:</p> <ol style="list-style-type: none"> het markelevenwicht bepaald kan worden (bijvoorbeeld via het gelijkstellen van de functievoorschriften van q_v en q_a en het uitrekenen of aflezen van de evenwichtsprijs en -hoeveelheid); een uitspraak over totale, gemiddelde en marginale kosten, opbrengsten en winst gedaan kan worden (bijvoorbeeld via het rekenen met en grafisch weergeven van TO-, GO-, MO-, TK-, GK-, MK- en TW-, GW-, MW-functievoorschriften); en maakt daarbij, waar nodig, een onderscheid tussen de korte en de lange termijn. 	<p>Stel: $q_v = -2p + 25$ en $q_a = 3p + 10$. Bereken de prijs en de hoeveelheid in een situatie van markelevenwicht ($q_v = q_a$).</p>	
Subdomein 2.4: Markt- en overheidsfalen		
<p>Kan vanuit theoretische kennis redeneringen opzetten over oorzaken, kenmerken en gevolgen van zowel overheidsfalen als marktfalen, waaronder in elk geval: motieven voor overheidsingrijpen, privatisering en collectivisering, negatieve en positieve externe effecten, milieuvuiling, duurzaamheid, gebrek aan collaboratieve inspanning tussen private en publieke sector, alsmede inzichten uit de gedragseconomie, zoals de tragedy of the commons en het Coase theorema.</p>	<p>Noem een voorbeeld van een maatregel die de Nederlandse overheid zou kunnen nemen om de uitstoot van koolstofdioxide door Nederlandse transportbedrijven tegen te gaan. Bespreek daarnaast een positief en een negatief gevolg van deze maatregel voor de Nederlandse economie.</p>	
<p>Hanteert economische procedures waarmee specifiek de invloed van overheidsingrijpen op een markt zichtbaar gemaakt kan worden (bijvoorbeeld via het intekenen, aflezen, berekenen en interpreteren van de effecten van de invoering van een maximumprijs, een minimumprijs, een heffing, of een quotum).</p>	<p>Stel: $q_v = -2p + 25$ en $q_a = 3p + 10$, waarbij q luidt in stuks en p luidt in euro's. De overheid introduceert een maximumprijs op deze markt van €2 per stuk. Bereken en bespreek de effecten van deze interventie op de vraag naar en het aanbod van dit product.</p>	

Domein 3: Monetaire economie	
Het op basis van monetaire grootheden (met aandacht voor de verschijningsvormen), het ontstaan en waarde van het geld, de maatschappelijke geldhoeveelheid, het monetair beleid en de internationale concurrentiepositie van een land kunnen analyseren, onderbouwen en evalueren van kansen en bedreigingen voor organisaties en huishoudens. Dit vanuit meerdere perspectieven, op verbale, schriftelijke, grafische en algebraïsche wijze, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.	
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 3.1: Financiële data	
Bezit theoretische kennis van het ontstaan en de ontwikkeling van het betalingsverkeer, waarbij aandacht is voor in elk geval: functie, ontstaan en de verschijningsvormen van geld (chartaal en giraal), (in)directe ruil(waarde), geldtheorie / kwantiteitstheorie, taken primaire banken, de rol van centrale banken (zoals de ECB en de Federal Reserve) in het sturen van de koopkracht en economische groei en de geldmarkt in ruime en enge zin.	Leg uit hoe geld het ruilverkeer versoepelt.
Hanteert economische procedures om de reële en nominale waarde van geld uit te rekenen, uit te leggen en te analyseren (bijvoorbeeld via indexcijfers).	Bereken het verschil tussen de reële en nominale waarde van geld in de navolgende casus.
Analyseert en verklaart monetaire politiek, het doel en instrumenten van monetair beleid uitgevoerd door een centrale bank, zoals effecten, regulering, maatschappelijke geldhoeveelheid, rentestand, effectiviteit van het beleid, monetaire aggregaten, rente, liquiditeitsquote en inflatie.	Leg met behulp van de verkeersvergelijking van Fisher uit hoe inflatie kan ontstaan.
Subdomein 3.2: Financiële markten en instituties	
Bezit theoretische kennis van de termijnmarkt, kapitaalmarkt en valutamarkt.	Leg uit waarom de solvabiliteit van een primaire bank belangrijk is voor de stabiliteit van het financiële systeem.
Kan de redenen en verschijningsvormen van rente uitleggen en koppelen aan de geldmarkt.	Leg uit waarom rente een veranderende factor is in de hedendaagse economie (actueel).
Kan de verschillende factoren die de rente (hoogte en structuur) bepalen/beïnvloeden analyseren en uitleggen.	
Kan de taken en verantwoordelijkheden van de financiële instituties op het monetair beleid uitleggen.	In hoeverre is het monetaire beleid in Nederland veranderd sinds het een onderdeel is geworden van de Europese Monetaire Unie?
Kan het belang van primaire banken in het economisch proces uitleggen en verklaart de taak van de overheid voor wat betreft de uitzonderingspositie van primaire banken.	Schets hoe de interacties eruit zien tussen de verschillende partijen op de geldmarkt.
Analyseert en legt de werking uit van geldschepping en koppelt dit aan de taken van de verschillende financiële instituties.	
Kan het ontstaan van de kredietcrisis (2008 en verder) uitleggen en koppelen aan de activiteiten van banken.	Verklaar het ontstaan van de kredietcrisis en analyseer hierbij de rol van de banken.

Domein 4: Collectieve sector	
Het analyseren, onderbouwen en evalueren van wat de rol en het nut van de collectieve sector kan zijn in een economie, met aandacht voor collectieve goederen, ingrijpen bij (dreigend) marktfalen, het sociale stelsel, allocatie en het garanderen van welvaart, met betrekking tot kansen en bedreigingen voor organisaties en huishoudens, vanuit meerdere perspectieven, op verbale, schriftelijke, grafische en algebraïsche wijze, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.	
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 4.1: Functies van de collectieve sector	
Kan opnoemen uit welke onderdelen de Nederlandse collectieve sector bestaat (overheid op meerdere niveaus, Rijkswaterstaat en de instellingen die zorgen voor de sociale verzekeringen).	
Kan de reden(en) van het bestaan van (quasi) collectieve goederen en diensten uitleggen.	Wat is het verschil tussen quasi-collectieve goederen en zuiver collectieve goederen?
Heeft theoretische kennis over de rol van de overheid in een marktgeoriënteerde economie, zoals de allocatiefunctie, marktregulering, stabilisatiefunctie en herverdelingsfunctie, en kan in geval van marktimperfections de doelmatigheid van het beleid opsommen en analyseren, met als doel de welvaart in enge en ruime zin zo hoog mogelijk te laten zijn.	Becommentarieer de volgende stelling: 'Het ingrijpen van de overheid in de markt is goed omdat zij zo een zo'n hoog mogelijk welvaarniveau kan garanderen'.
Kan de taken en positie van de Nederlandse overheid plaatsen in een geglobaliseerde context (EU).	<i>In hoeverre is de zeggenschap van de Nederlandse overheid over het Nederlandse landbouwbeleid veranderd sinds Nederland een onderdeel is geworden van de Europese Unie?</i>

Domein 4: Collectieve sector		vervolg
<p>Het analyseren, onderbouwen en evalueren van wat de rol en het nut van de collectieve sector kan zijn in een economie, met aandacht voor collectieve goederen, ingrijpen bij (dreigend) marktfalen, het sociale stelsel, allocatie en het garanderen van welvaart, met betrekking tot kansen en bedreigingen voor organisaties en huishoudens, vanuit meerdere perspectieven, op verbale, schriftelijke, grafische en algebraïsche wijze, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.</p>		
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden	
Subdomein 4.2: Openbare financiën		
Kan het keuzeproces van de overheid en andere economische actoren met betrekking tot economisch beleid en belastingen analyseren.	Leg uit hoe de overheid door middel van belastingheffing het gedrag van de consumenten/producenten beïnvloedt.	
Heeft basale kennis van belastingrecht en concepten daarbinnen zoals kenmerken en doel van belasting, object, subject, aanslag, toeslagen, aangifte, bezwaar en beroep, en koppelt de activiteiten van een juridisch persoon aan diens belastingplichten.		
Kan een duidelijke beschrijving en voorbeelden geven van de inkomsten en uitgaven van de collectieve sector in Nederland.	Geef aan op welke wijze de collectieve sector wordt gefinancierd.	
Formuleert de kenmerken en de verschillende doelen van belastingen.	Verklaar hoe de overheid de verdeling van welvaart in een land kan sturen door middel van haar inkomstenkant.	
Heeft theoretische kennis van het inkomstenbelastingstelsel in Nederland ten aanzien van: de inrichting en werking van het boxensysteem, de redenen van het progressieve karakter van het systeem (bijvoorbeeld nivellering) alsmede hoe belastingheffing kan worden gebruikt als beleidsinstrument.		
Kan de hoogte van premie- en belastingafdracht in een specifieke inkomstenbelastingcasus berekenen, gegeven een boxensysteem waarbij aandacht is voor heffingskortingen.	Bereken de hoogte van de afdracht inkomstenbelasting en premies vanuit de gegevens die in de navolgende casus worden beschreven.	
Is in staat om duidelijk aan te geven wat een financieringstekort/-overschot is en kan de staatsschuld nu en de gevolgen van een staatsschuld in de toekomst analyseren.	Leg uit wat het verschil is tussen een staatsschuld en een begrotingstekort.	
Kan een koppeling leggen tussen de begroting en het effect op de conjunctuur.		
Is in staat om aan te geven op welke gronden en hoe EU-landen een financiële bijdrage leveren aan de financiering van de Europese Unie.	Hoe dragen de EU-lidstaten bij aan de financiering van de Europese Unie?	
Is in staat om te analyseren wat de redenen zijn dat bepaalde landen netto-ontvangers zijn of nettobetalers zijn binnen de Europese Unie.	Leg uit waarom Frankrijk een netto-ontvanger is terwijl Nederland een nettobetaler is binnen de Europese Unie.	
Subdomein 4.3: Sociale zekerheid		
Heeft theoretische kennis van het stelsel van sociale zekerheid in Nederland ten aanzien van de kernbegrippen: collectieve lastendruk, wig en collectieve verzekeringen, en kan in die context bijbehorende termen plaatsen zoals: waardevast, welvaartsvast, afwentelen, ontduiken, ontwijken, oneigenlijk gebruik, solidariteitsbeginsel.	Uit welke onderdelen bestaat het stelsel van sociale zekerheid in Nederland?	
Heeft basale kennis van het sociale zekerheidsrecht en concepten daarbinnen zoals sociale verzekeringen, volksverzekeringen, werknemersverzekeringen, zorgverzekeringswet, sociale voorzieningen.		
Heeft theoretische kennis van de geschiedenis, inrichting, beginselen en redenen van het ontstaan van de Nederlandse verzorgingsstaat, de financiering ervan en de invloed van deze keuzes in relatie tot de rijksbegroting en de collectieve lastendruk.	Leg uit hoe en waarom de verzorgingsstaat in Nederland is ontstaan.	
Kan het gedrag van de deelnemers aan de verzorgingsstaat in economische context analyseren.	Leg uit waarom de premiebetaling van sociale verzekeringen verplicht zijn gesteld in Nederland.	
Kan de invloed van de sociale zekerheid op de Nederlandse arbeidsmarkt uitleggen en de houdbaarheid van de verzorgingsstaat tegen de achtergrond van demografische ontwikkelingen analyseren.	Analyseer de mogelijkheden hoe de collectieve sector de arbeidsparticipatie zou kunnen vergroten.	
Subdomein 4.4: Duurzame economie		
Bezit theoretische kennis over de redenen waarom duurzame economische ontwikkeling steeds belangrijker wordt, wat de nadelen zijn van ons huidige (lineaire) economische model, wat een circulaire economie kenmerkt, hoe deze werkt, en analyseert overeenkomsten en verschillen tussen het huidige economische (lineaire) model ten opzichte van het circulaire model.	Geef drie redenen waarom duurzame economie de laatste jaren steeds belangrijker wordt.	

Domein 5: Internationale economische betrekkingen

Het kunnen analyseren, onderbouwen en evalueren van economische en maatschappelijke aspecten in een Europese of internationale context, met daarbij aandacht voor economische integratie, internationale handels- en kapitaalstromen, welvaartseffecten, milieuvraagstukken, externe effecten en ontwikkelingsvraagstukken en de wijze waarop bedrijven, burgers, overheden en internationale organisaties het streven naar duurzame economische groei vorm kunnen geven, op verbale, schriftelijke, grafische en algebraïsche wijze, gebruikmakend van trefwoorden en procedures die onder 'indicatoren bachelorniveau' zijn geformuleerd.

Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 5.1: Globalisering en internationale handel	
Bezit theoretische kennis over de totstandkoming, bevordering en belemmering van internationale handel, met aandacht voor in elke geval: nut/noodzaak/waarde van collaboratie tussen economische actoren en landen (o.a. inzake global challenges), open en gesloten economieën, wisselkoers, betalingsbalans, absolute en relatieve kostenverschillen, import, export, ruilvoet, internationale concurrentiepositie, positie van Nederland als doorvoerland, interne/externe/potentiële concurrentie, toetredingsbarrières, economische (afhankelijkheids)relaties, handelsliberalisering en protectionisme, politieke en economische argumenten voor vrijhandel en protectie en de rol van (inter)nationale organisaties zoals OESO; WTO; MinBuZa, IMF en Wereldbank.	Beschrijf welke effecten je op de korte termijn verwacht op de goederenbalans van de Verenigde Staten (VS), indien de VS een permanente heffing van \$1.000 op de import van elke Japanse personenauto instelt.
Bezit theoretische kennis van oorzaken en gevolgen van onderontwikkeling in relatie tot internationale armoede-, schuld-, en milieuproblematiek (waaronder uitputting van natuurlijke hulpbronnen), convergentie / divergentie, de rol van de staat (goed bestuur/ corruptie), de invloed van de agrarische en de industriële revolutie op ontwikkeling, en bespreek economische en maatschappelijke effecten van de diverse vormen van ontwikkelingssamenwerking.	Bespreek op welke wijze het verstrekken van 'microkredieten' aan startende ondernemers in een ontwikkelingsland de economische ontwikkeling van dat ontwikkelingsland zou kunnen stimuleren.
Hanteert economische procedures waarmee specifiek: <ol style="list-style-type: none"> 1. het ontstaan van handel verklaard kan worden (bijvoorbeeld aan de hand van absolute kostenverschillen (Smith) en relatieve of comparatieve kostenverschillen -Ricardo-); 2. de mate van openheid van een economie kan worden bepaald (bijvoorbeeld via het uitrekenen en interpreteren van de ruilvoet, de invoerquote en de uitvoerquote); 3. de verdeling van welvaart binnen een land meetbaar gemaakt kan worden (bijvoorbeeld via het interpreteren van de GINI-coëfficiënt of het tekenen en aflezen van een Lorenzcurve); 4. welvaart tussen landen meetbaar en vergelijkbaar gemaakt kan worden (bijvoorbeeld via het interpreteren van maatstaven zoals het Bruto Binnenlands Product, de Human Development Index en het Bruto Nationaal Geluk); 5. de effecten van (het beperken van) vrijhandel op de welvaart van een land en de wereld geanalyseerd en besproken kunnen worden. 	Volgens de database van Eurostat had Turkije in 2007 een GINI-coëfficiënt van 43,2. In 2013 had Turkije een GINI-coëfficiënt van 42,1. Leg uit wat deze getallen precies aangeven over de ontwikkeling van de verdeling van de welvaart in Turkije tussen 2007 en 2013.
Subdomein 5.2: Economische en Europese integratie	
Bezit theoretische kennis van motieven voor, stadia van, en gevolgen van economische integratie, waaronder in elk geval: vrijhandelszone, douane-unie, gemeenschappelijke markt en monetaire unie.	Noem een kenmerkend verschil tussen een vrijhandelszone en een douane-unie als het gaat om hun beleid tegenover niet-leden van het betreffende verdrag.
Beschrijft doelstellingen, instrumenten en financiering van Europees beleid en bespreekt de werking van het Europese monetair beleid.	Welke invloed heeft het Europees Parlement formeel op het wisselkoersbeleid van de Europese Centrale Bank?
Beschrijft zowel het beleid als de werking van Europese besluitvorming via specifieke Europese instellingen voor de werkerreinen van in elk geval: landbouw, ontwikkelings-samenwerking en mededinging (waaronder kartelwetgeving en marktmacht).	Beschrijf op welke momenten en hoe de Europese Commissie betrokken zou kunnen zijn bij het tot stand komen van een wet die gericht is op het afschaffen van subsidies voor Europese tabaksboeren.
Signaleert kansen en bedreigingen van zowel een uitbreiding als een inkrimping van de Europese Unie vanuit het perspectief van de interne markt en de politiek/maatschappelijke kant.	Bespreek een bedreiging voor de interne Europese markt als gevolg van de uittreding van Groot-Brittannië uit de Europese Unie.

Domein 6: Bedrijfsadministratie	
Het systematisch kunnen verzamelen, vastleggen, verwerken, evalueren en verstrekken van informatie aan management/bestuur en belastingdienst ten behoeve van het besturen van een organisatie en het afleggen van verantwoording daarover, gebruikmakend van trefwoorden en procedures die onder 'indicatoren bachelorniveau' zijn geformuleerd.	
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 6.1: De boekhoudkundige cyclus	
Bezit theoretische kennis van de boekhoudkundige cyclus teneinde doel en functie te bespreken van inventarisatie, beginbalans, resultatenrekening, (sub)grootboek(rekeningen), dagboeken en de kolommenbalans voor zowel een handmatige als een geautomatiseerde boekhouding.	Bespreek welke rol en nut het hanteren van grootboekrekeningen heeft in de boekhouding.
Bezit theoretische kennis van de beginselen en principes van het boekhouden (de zgn. 'Accounting principles'): toerekeningsbeginsel, voorzichtigheidsprincipe, realisatieprincipe, matchingprincipe, continuïteitsprincipe en bestendigheidsprincipe.	Geef beargumenteerd aan waarom het hanteren van het voorzichtigheidsprincipe een belangrijk uitgangspunt is in de bedrijfsadministratie.
Kan voor een handels- of dienstverlenende onderneming op basis van een rubriekenstelsel een boekhouding of projectadministratie inrichten met gebruikmaking van onder meer subadministraties en dagboeken in een handmatige en/of een geautomatiseerde omgeving.	Gegeven: grootboekrekeningen. Gevraagd: Stel een boekhoudkundig overzicht op, gebruikmakend van subadministraties.
Bezit theoretische kennis over de wijze waarop mutaties in bezit, schuld en eigen vermogen in de boekhouding dienen te worden verwerkt (de zgn. 'boekingsregels').	Leg uit hoe de rekening privé in de boekhouding verwerkt wordt.
Hanteert economische procedures waaronder balansmutaties en journaalposten om basale financiële feiten te verwerken in een boekhouding of projectadministratie voor een handels- of dienstverlenende onderneming, waarbij ook de omzetbelasting / BTW wordt meegenomen.	Gegeven: een inkoopfactuur. Gevraagd: journaliseer deze inkoop op rekening.
Hanteert economische procedures om, op een specifiek moment in de tijd, op basis van informatie uit de boekhouding de hoogte van de winst en het eigen vermogen te bepalen, de winst te verdelen, en kan een controleberekening hierop uitvoeren.	Gegeven: een ingevulde proefbalans. Gevraagd: Bereken de hoogte van het Eigen Vermogen en voer een controleberekening uit.
Subdomein 6.2: Ondernemingsvormen	
Bezit theoretische kennis van de specifieke grootboekrekeningen privé, winst en eigen vermogen in relatie tot diverse ondernemingsvormen, waaronder in elk geval eenmanszaak, VOF, BV, stichting en vereniging.	Leg het verschil in gebruik uit tussen de balansrekeningen privé en eigen vermogen in relatie tot de ondernemingsvormen VOF en BV.
Subdomein 6.3: Permanence	
Bezit kennis van transitorische posten en het aanleggen van voorzieningen.	Geef aan waarom het aanleggen van voorzieningen een belangrijk uitgangspunt is als je het continuïteitsprincipe hanteert.
Hanteert economische procedures om voor assurantie, loon, interest, huur, rabatten, betalingskortingen en voorzieningen permanentie in de boekhouding tot stand te brengen.	Gegeven: gegevens over huur en interestkosten/opbrengsten. Gevraagd: Journaliseer deze en geef deze weer in de juiste posten op de balans en resultatenrekening.
Subdomein 6.4: Inkoop- en verkoopadministratie	
Bezit theoretische kennis van voorraadwaarderingssystemen, waaronder specifiek FIFO, LIFO en VVP, teneinde boekingen van financiële feiten die hierop betrekking hebben op correcte wijze in de boekhouding tot stand te brengen.	Geef beargumenteerd aan op welke manier het belangrijk is dat voorraad goed in de boekhouding verwerkt wordt.
Bezit theoretische kennis van goederenstroominkoop en -verkoop, waaronder specifiek: (digitale) afgiftebon, pakbon inkooporder, bestelformulier, goederenontvangst, controle, leveranciersbestand, offerte, order, orderbevestiging, inkooporderregister, inkoopkaart, leverancierskaart en RFID.	Leg uit welke onderdelen van de goederenstroom inkoop belangrijk zijn voor een correcte afhandeling.
Bezit theoretische kennis van controletechnische functiescheiding, de juistheid van de kosten en de volledigheid van de opbrengsten om een uitspraak te kunnen doen over de administratieve organisatie en voorstellen tot verbeteringen te formuleren om de kans op fouten en fraude te verkleinen.	Geef aan welke verbeteringen een organisatie in de administratie kan aanbrengen om zodoende fouten in de boekhouding te minimaliseren.
Hanteert economische procedures om theoretische kennis van goederenstroominkoop en -verkoop op een professionele wijze te kunnen uitvoeren, in het bijzonder kassagesprekken en klantgesprekken.	
Subdomein 6.5: Duurzame productiemiddelen	
Bezit theoretische kennis van de financiële administratie ten aanzien van de aanschaf, het gebruik en het buiten gebruik stellen van duurzame productiemiddelen.	Leg het verschil uit tussen afschrijven met een vast percentage van de aanschafwaarde en met een vast percentage van de boekwaarde.
Hanteert economische procedures om aanschaf, afschrijving en buitengebruikstelling van productiemiddelen volgens de in andere domeinen genoemde methoden in de boekhouding tot uitdrukking te brengen.	Gegeven: een periode met aanschafwaarde, restwaarde en methode van afschrijving. Bereken: de totale waarde van de afschrijving per n.

Domein 7: Financiële rekenkunde	
Het kunnen uitvoeren van berekeningen op basis van financiële gegevens en van daaruit het verstrekken van informatie aan interne stakeholders ten behoeve van het onderbouwen van voorgenomen of reeds gemaakte bedrijfskeuzes, gebruikmakend van trefwoorden en procedures die onder 'indicatoren bachelorniveau' zijn geformuleerd.	
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 7.1: Renteberekeningen	
Bezit theoretische kennis van de concepten enkelvoudige interest, samengestelde interest, renten en annuïteiten.	Leg het verschil uit tussen een rente en een annuïteit.
Hanteert economische procedures om binnen een specifieke economische context: <ol style="list-style-type: none"> contante waarden en eindwaarden te berekenen gebruikmakend van pre- en postnumerando renten; met een gegeven annuïteit annuïteitenberekeningen uit te voeren (bijvoorbeeld: aflossingsbestanddelen, rente, of looptijd); de rente te berekenen over het gemiddeld geïnvesteerd vermogen. 	Bereken de eindwaarde van een reeks prenumerando renten.
Subdomein 7.2: Handelsrekenen	
Bezit theoretische kennis van factuurcalculaties en verzekeringen, waaronder specifiek rabat, betalingskortingen, leveringscondities en valutacalculaties, no-claim, provisie, premieberekening, over- en onderverzekering en eigen risico.	Leg het verschil uit tussen een betalingskorting en een rabat.
Hanteert economische procedures om ten aanzien van: <ol style="list-style-type: none"> factuurcalculaties rabatten en betalingskortingen door te rekenen; verzekeringsberekeningen uit te voeren gericht op het bepalen van de hoogte van en invloed op eigen risico, premie, over- en onderverzekering en bonus/malus. 	Gegeven: factuurtermijn, kortingspercentages. Bereken: de korting die een afnemer kan krijgen door facturen binnen een bepaalde termijn te bepalen.

Domein 8: Management accounting	
Het met behulp van aangereikte gegevens toepassen, analyseren en evalueren van financiële informatie voor het management/bestuur ten aanzien van 'planning and control' (opbrengsten en kosten/kostprijs vaststellen) om het resultaat van een organisatie te kunnen bepalen, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.	
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 8.1: Interne informatievoorziening	
Vanuit theoretische kennis budgetten (vast, variabel, gemengd) opstellen en deze achteraf toetsen aan de hand van wat er in het productieproces is gebeurd.	Noem twee voordelen voor een organisatie van het werken met een budget.
	De omzet van een organisatie bedraagt € 1.250.000. Bereken de hoogte van het gemengd budget bij een vast bedrag van € 10.000 en een variabel deel van 2% van de omzet.
Vanuit theoretische kennis de doelen van kosteninformatie voor een organisatie noemen en aangeven wat het verschil tussen een begroting en een budget is.	Geef aan wat het nadeel is voor een organisatie van een variabel reclamebudget bij een dalende omzet.
Subdomein 8.2: Opbrengsten- en kostencalculaties	
Bezit theoretische kennis van het indelen van kosten naar kostensoorten, bedrijfsfuncties, kostengedrag en kostentoerekening.	De constante kosten voor een product bedragen in een jaar € 500.000 en de variabele kosten € 2,50 per product. De normale productie is 10.000 stuks. De begrote productie in een jaar bedraagt 120% van de normale productie. Bereken de kostprijs.
Kan economische procedures hanteren om voor een concrete organisatie kosten in te delen naar: <ol style="list-style-type: none"> 1. kostensoorten (grond- en hulpstoffen, arbeid, duurzame productiemiddelen, diensten van derden); 2. bedrijfsfuncties (fabricage, verkoop, overhead); 3. kosten in te delen naar kostengedrag (constant, variabel); 4. kosten in te delen naar kostentoerekening (direct, indirect) En is in staat hiermee berekeningen uit te voeren om bijvoorbeeld de kostprijs te calculeren.	Van de indirecte kosten voor een organisatie hangt € 1.000.000 samen met direct materiaal, € 800.000 met directe arbeid. De directe arbeidskosten bedragen € 2.000.000, de directe materiaalkosten € 5.500.000. Bereken de kostprijs van een product waarvoor € 100 directe arbeid nodig is en € 400 direct materiaal, met de meervoudige opslagmethode.
Economische procedures hanteren om voor een concrete situatie: <ol style="list-style-type: none"> 1. de afschrijving op activa te bepalen (in elk geval m.g.v. een vast percentage van de aanschafprijs en m.g.v. een vast percentage van de boekwaarde); 2. op basis van een berekend afschrijvingsbedrag de nieuwe boekwaarde van een specifiek activum te berekenen. 	Bereken de jaarlijkse afschrijving van een machine met een aanschafprijs van € 75.000, een verwachte restwaarde van € 5.000 en verwachte uitgaven voor sloop van € 4.000, die in 6 jaar met een vast percentage van de aanschafprijs wordt afgeschreven.
Economische procedures hanteren om voor een concrete situatie de verschillen tussen de kosten bij voor- en nacalculatie te analyseren, in elk geval met gebruikmaking van verkoopresultaat en budgetresultaat (prijsresultaat, hoeveelheidsresultaat en bezettingsresultaat).	De grondstofkosten van een product in 2017 zijn 2 kg à € 10,- = € 20. De verwachte productie voor het derde kwartaal van 2017 bedraagt 50.000 stuks. Achteraf wordt de volgende informatie verzameld over dat kwartaal. Grondstoffenverbruik: 98.652 kg à € 9,76 Werkelijke productie: 50.300 stuks. Bereken het prijsresultaat op grondstoffen.
Economische procedures toepassen om, vanuit theoretische kennis, de (inkoop)waarde van de voorraad en het perioderesultaat te berekenen voor de verschillende waarderingssystemen (fifo, lifo en vaste verrekensprijs), zowel in het geval van absorption costing als in het geval van direct costing.	Bereken de waarde van de voorraad aan het einde van de maand met behulp van lifo.

Domein 9: Corporate finance	
Het met behulp van aangereikte informatie toepassen, analyseren en evalueren van de financiële positie van een organisatie ten behoeve van interne stakeholders, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.	
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 9.1: Vermogens- en kapitaalstructuur	
Vanuit theoretische kennis de balans opstellen voor een persoonlijke organisatie (eenmanszaak, vof) en een rechtspersoon (NV, BV), onderscheid makend tussen vaste activa (materieel en financieel), vlottende activa (voorraden, debiteuren, nog te ontvangen bedragen, vooruitbetaalde bedragen, liquide middelen), eigen vermogen (aandelenvermogen, agioreserve, winstreserve), voorzieningen, langlopend vreemd vermogen (obligatielening, hypothecaire lening) en kortlopend vreemd vermogen (vooruitontvangen bedragen, nog te betalen bedragen, crediteuren, bank).	Stel een liquiditeitsbalans op.
Heeft basale kennis van het ondernemingsrecht en concepten daarbinnen zoals rechtspersonen, aansprakelijkheid, ondernemingsvormen, faillissementen, surseance van betaling.	
Kan (startende) organisaties hierin adviseren.	Stel een investeringsbegroting op.
Vanuit theoretische kennis de vermogensbehoefte van een organisatie vaststellen.	Leg uit waarom financiering met langlopend rentedragend vreemd vermogen een negatieve invloed hebben op de rentabiliteit van die organisatie.
Economische procedures toepassen om, vanuit theoretische kennis, uit te rekenen of een investering winstgevend is (bijvoorbeeld: terugverdientijd met behulp van periodieke cashflows of de Netto Contante Waarde-methode).	Bereken de Netto Contante Waarde van een investering van € 200.000 met gedurende 5 jaar een jaarlijkse geldstroom van € 50.000 bij een vermogenskostenvoet van 5% per jaar.

Domein 10: Financial accounting	
Het met behulp van aangereikte informatie toepassen, analyseren en evalueren van de financiële positie van een organisatie ten behoeve van externe stakeholders, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.	
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 10.1: Financial statements	
Vanuit theoretische kennis het verband tussen balans, winst- en verliesrekening, investeringsbegroting, exploitatiebegroting en kasstroomoverzicht aangeven.	Noem twee verschillen tussen een kasstroomoverzicht en een winst- en verliesrekening.
Subdomein 10.2: Winst- en vermogensvraagstukken	
Vanuit theoretische kennis overzichten opstellen van kasstromen uit operationele, financiële en investeringsactiviteiten.	Stel aan de hand van een begin- en eindbalans van een organisatie de operationele kasstroom op.
Vanuit theoretische kennis de relevante belastingen voor een organisatie noemen (inkomstenbelasting, vennootschapsbelasting, dividendbelasting, omzetbelasting, kostprijsverhogende belastingen).	Welke belasting betaalt een naamloze vennootschap over de winst?
Subdomein 10.3: Externe verslaggeving	
Vanuit theoretische kennis aangeven: 1. aan welke eisen de externe verslaggeving moet voldoen (IFRS, wet op de jaarrekening); 2. wat het verschil is tussen een enkelvoudige en een geconsolideerde jaarrekening; 3. wat het belang is van externe verslaggeving voor de diverse stakeholders.	Leg uit waarom het in belang is van de crediteuren dat een organisatie een jaarrekening deponereert bij de Kamer van Koophandel.
Subdomein 10.4: Financiële analyse	
Economische procedures hanteren waarmee, vanuit theoretische kennis, gegevens met elkaar in verband worden gebracht die een uitspraak doen over: 1. liquiditeit (in elk geval: current ratio, quick ratio, nettowerkkapitaal); 2. solvabiliteit (in elk geval: EV/VV en debt ratio); 3. rentabiliteit (in elk geval REV, RTV, RVV en de hefboomwerking); 4. activiteiten (zoals kredietduur en omloopsnelheid) en deze informatie met beschikbare gegevens binnen en buiten de eigen organisatie beoordelen.	Als de RTV kleiner is dan de REV, wat betekent dit dan voor de RVV?
Vanuit theoretische kennis redenen voor fusie of overname en de consequenties hiervan voor interne en externe stakeholders beschrijven.	Noem twee nadelen voor de werknemers van een overname van de organisatie waar zij werken door een andere organisatie.

Domein 11: Commerciële economie (voorheen: Marketing)	
Het kunnen opstellen en beoordelen van een marketingplan voor een (commerciële) organisatie op basis van zelf uitgevoerd desk- en fieldresearch voor interne stakeholders, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.	
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 11.1: Organisatiestrategie	
Vanuit theoretische en praktische kennis de mogelijkheden aangeven voor organisaties om producten in de markt te zetten, waar mogelijk en nodig gebruikmakend van digitale / computernetwerken (e-commerce).	
Subdomein 11.2: Externe omgeving	
Economische procedures hanteren waarmee de externe omgeving van een organisatie in kaart wordt gebracht en haar plaats daarin wordt gedeut (bedrijfskolom, branche, doelgroep, behoefte, vraag).	
Subdomein 11.3: Interne omgeving	
Economische procedures hanteren waarmee: <ol style="list-style-type: none"> de kansen en bedreigingen voor een organisatie; de sterktes, zwaktes, mogelijkheden en beperkingen van een organisatie; worden onderzocht. 	
Subdomein 11.4: Marktonderzoek en informatievoorziening	
Economische procedures hanteren waarmee marktinformatie via verschillende vormen van: <ol style="list-style-type: none"> fieldresearch, waaronder interviews, enquêtes, observaties, verkoopgesprekken en experimenten; deskresearch, waaronder vakbladen en publicaties van externe experts als banken en brancheorganisaties wordt verzameld. 	
Subdomein 11.5: Marketingstrategie en -planning	
Economische procedures hanteren waarmee: <ol style="list-style-type: none"> strategische opties worden geformuleerd en gekozen aan de hand van bijvoorbeeld een communicatieplan, promotieplan en/of exportplan; een consistente marketingmix voor een product of productgroep wordt samengesteld aan de hand van bijvoorbeeld een communicatieplan, promotieplan en/of exportplan; het marketingplan van een organisatie wordt beoordeeld. 	
Domein 12: Management en organisatie	
Het met behulp van aangereikte informatie beschrijven, analyseren en evalueren van de samenhang en machtsprocessen in organisaties, nodig om tot samenwerken, functioneren en presteren te komen voor medewerkers van een organisatie, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.	
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 12.1: Organisatiestructuren en leiderschapsstijlen	
Economische procedures hanteren waarmee vanuit theoretische en praktische kennis: <ol style="list-style-type: none"> een organogram voor een organisatie wordt opgesteld; over machtsprocessen, waaronder in elk geval delegeren, denkrichtingen (human relations, contingentiebenadering), omgevingsinvloeden, rollen en taken van de manager, besluitvormingsprocessen, logistiek management en organisatiestelsels (lijn, lijn-staf, lijn- en functionele staf, matrix, project) de rol van leidinggevende in een concrete situatie wordt beschreven en beoordeeld. 	Teken een organogram waarin de lijn- en staffuncties van een organisatie zijn verwerkt (de benodigde informatie wordt verstrekt).
Subdomein 12.2: Personeelsmanagement	
Vanuit theoretische en praktische kennis als leidinggevende gesprekken met werknemers over het functioneren voeren.	Gegeven: een casus. Gevraagd: Geef aan of en, zo ja in welke mate, er in deze specifieke casus sprake is van delegeren.
Vanuit theoretische kennis het belang van privacy voor zowel interne als externe stakeholders verwoorden.	
Vanuit theoretische en praktische kennis een functieprofiel voor werknemers opstellen.	

Domein 13: Logistiek	
Het kunnen doorgronden van en adviseren over logistieke processen in een concrete context, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.	
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 13.1: Logistiek	
Vanuit theoretische basiskennis over de vormen van logistiek in relatie tot interne en externe bedrijfsprocessen en de functie van logistiek in de bedrijfskolom (waaronder de relatie met afnemers en leveranciers en basisconcepten zoals het klantorderontkoppelpunt, de ABC-indeling, supply chain management, voorraad- en bestelafwegingen en value added logistics) basisprocessen in een concrete context doorgronden en adviezen formuleren om de beheersbaarheid te verbeteren.	Beschrijf in een concrete situatie de voordelen voor consumenten van het stroomafwaarts verplaatsen van het klantorderontkoppelpunt.
Domein 14: Integratie	
Het kunnen beoordelen en verantwoorden van een integraal organisatieplan dat voldoet aan de eisen die een professionele vermogensverschaffer stelt aan een beginnend ondernemer, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.	
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 14.1: Organisatieplan	
Vanuit theoretische kennis een integraal organisatieplan maken of beoordelen, met daarin een beschrijving van de organisatie, rechtsvorm, markt, concurrentie en financiële overzichten.	
Domein 15: Een economische en maatschappelijke bril	
Het op een weloverwogen en onderbouwde wijze kunnen analyseren en evalueren van economische verschijnselen in de maatschappij waar een persoon in de verschillende rollen binnen huishoudens, bedrijven of overheidsinstellingen mee te maken krijgt, zich daarbij verhoudend tot basisprincipes uit (de geschiedenis van) het economisch denken, en waarbinnen beslissingen genomen moeten worden op verbale, grafische en algebraïsche wijze, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.	
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 15.1: Wiskunde en statistiek	
Hanteert ter zake doende wiskundige en statistische bewerkingen zoals differentiëren, lineaire regressie of het aflezen van een grafiek, (wisselend ondersteund met en zonder rekenmachine, spreadsheetprogramma of database-software) om voor de procedurele vaardigheden die staan verwoord in deze kennisbasis tot een gefundeerde uitspraak over een specifieke situatie te komen.	
Subdomein 15.2: Modelmatig denken en werken	
Selecteert economische redeneringen en werkwijzen die in deze kennisbasis genoemd worden om zich een oordeel te vormen ten aanzien van het analyseren van economische vraagstukken in specifieke contexten, waarbij aandacht is voor in elk geval 'ceteris paribus' en andere assumpties en voorwaarden.	
Subdomein 15.3: Beperkingen bespreken	
Bespreekt beperkingen van economische modellen, theorieën of gehanteerde procedures en besprekt alternatieve benaderingswijzen waarbij in elk geval aandacht is voor gedragseconomische inzichten zoals beperkt rationeel c.q. irrationeel gedrag, collaboratie, altruïsme, reciprociteit, mogelijke spanning tussen ethiek en economie en spanning tussen normatief en positief bedrijven van economie in relatie tot maatschappelijke vraagstukken.	Toetsing via toepassing in de subdomeinen hierboven.
Subdomein 15.4: Basisprincipes van het economisch denken	
Bezit theoretische kennis van basisprincipes van het economisch denken, zoals reacties van mensen op prikkels, redeneren vanuit kosten/opbrengsten, opoffering(skosten) en alternatieve verklaring van economisch gedrag vanuit meerdere perspectieven in de echte wereld, te noemen.	
Subdomein 15.5: Basale geschiedenis van het economisch denken	
Bezit basale theoretische kennis van de geschiedenis van het economisch denken om politiek-economisch beleid te uit te leggen (zoals de in een eerder subdomein genoemde neoklassieke versus Keynesiaanse opvattingen rondom de hoogte van lonen).	

Domein 16: Vakdidactiek	
Het kunnen uitwerken, analyseren, verantwoorden, toepassen, toetsen en evalueren van samenhangende onderwijsleeractiviteiten bij zelfverworde betekenisvolle leerdoelen voor (bedrijfs)economische onderwerpen in de breedte van het 2e graads werkveld en in de te onderscheiden fasen van het leerproces. Daarbij is aandacht voor de onderbouwing van keuzes rondom werkvormen, materialen, ict, media en differentiatiemogelijkheden voor leerlingen, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.	
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden
Subdomein 16.1: Oriëntatie op economie in het tweedegraads werkveld	
Bezit, in aansluiting op en als specifieke uitwerking bij de subdomeinen A2, C1 en C2 van de generieke kennisbasis, kennis van aard en structuur van profielen, kernvakken, keuzedelen, doelen, werkwijzen en toetsing in het tweedegraads vakgebied economie in de onderbouw (vmbo, havo, vwo), vmbo bovenbouw (theoretisch en beroepsgericht) en het mbo (roc's en aoc's).	
Bezit voorbeeldmatige kennis van relevante beroepscontexten waar leerlingen vanuit een economische richting in het vmbo of mbo in zouden kunnen komen werken.	
Bezit basale kennis van de schoolvakken economie en bedrijfseconomie in de bovenbouw havo/vwo ten bate van voorlichting en aansluiting hierop vanuit het tweedegraads werkveld.	
Formuleert, in aansluiting op en als specifieke uitwerking bij subdomein C5 van de generieke kennisbasis, een visie op de eigen invulling van de vakdidactische rol binnen het docentschap economie in het tweedegraads werkveld waarbij onder andere aandacht is voor coachend begeleiden en netwerken in relatie tot bijvoorbeeld ondernemerschap.	
Subdomein 16.2: Vakspecifieke didactiek	
Bezit, in aansluiting op en als specifieke uitwerking bij de subdomeinen A3, A5 en A7 van de generieke kennisbasis, kennis van vakdidactische theorieën, principes, werkwijzen en praktische handelingsalternatieven om leerlingen te ondersteunen bij: <ol style="list-style-type: none"> het (inductief) verwerven van kennis over economische begrippen en het toepassen van vaktaal; het laten construeren van economische concepten en het bijstellen van misconcepten (bijvoorbeeld via classificatie-oefeningen of conceptmapping); het opzetten van causale redeneringen (bijvoorbeeld via een redeneertool); het gebruiken van eenvoudige economische schematische of modelmatige weergaven zoals een economische kringloop; het aanleren, automatiseren en toepassen van economische rekenvaardigheden, zoals procenten, indexcijfers of vraagstukken vanuit de financiële rekenkunde (bijvoorbeeld via stappenplannen of denkschema's); het gebruiken van (audiovisuele) economische bronnen (bijvoorbeeld via translatie- en interpretatieve vragen); het innemen en verdedigen van standpunten rondom maatschappelijke en economische thema's (bijvoorbeeld in dialoog- en discussievormen); het opzetten van een 'economische bril' om naar maatschappelijke contexten te kijken (bijvoorbeeld via expliciet gemaakte economische principes); het maken van onderscheid tussen: korte vs. lange termijn, collectief vs. individueel, statisch vs. dynamisch; het berekenen en interpreteren van grootheden en kengetallen (bijvoorbeeld via generieke / specifieke oplossingsstrategieën); het inrichten, invoeren, analyseren en controleren van een (geautomatiseerde) boekhouding (de didactiek is hierbij voornamelijk ingericht op de beroepsgerichte kant van het opleiden waarbij onder andere aandacht is voor coachend begeleiden en netwerken in relatie tot bijvoorbeeld ondernemerschap) <p>en past deze toe in een tweedegraads schoolcontext.</p>	
Stemt vakinhoud en didactische werkwijzen bij gemeenschappelijke thema's in de onderbouw, zoals arm en rijk, globalisering, Europese integratie en milieu, af met collega's uit aanpalende schoolvakken, zoals aardrijkskunde en geschiedenis (het leergebied Mens en Maatschappij) en/of wiskunde en in de profielen van vmbo bovenbouw.	
Zet, in aansluiting op en als specifieke uitwerking bij de subdomeinen A8 en C6 van de generieke kennisbasis, economiespecifieke ict-tools zoals educatieve (management) games en (boekhoud)simulaties in, begeleidt deze, bespreekt deze na en geeft de toetsing ervan vorm.	

Domein 16: Vakdidactiek		vervolg
<p>Het kunnen uitwerken, analyseren, verantwoorden, toepassen, toetsen en evalueren van samenhangende onderwijsleeractiviteiten bij zelfverworde betekenisvolle leerdoelen voor (bedrijfs)economische onderwerpen in de breedte van het 2e graads werkveld en in de te onderscheiden fasen van het leerproces. Daarbij is aandacht voor de onderbouwing van keuzes rondom werkvormen, materialen, ict, media en differentiatiemogelijkheden voor leerlingen, gebruikmakend van de onder 'indicatoren bachelorniveau' geformuleerde trefwoorden en procedures.</p>		
Indicatoren bachelorniveau	Richtinggevende voorbeelden	
Subdomein 16.3: Ontwerper en beoordelaar van samenhangende leerarrangementen		
<p>Analyseert systematisch (onderdelen van) het economiecurriculum in een schoolcontext en formuleert verbeter suggesties voor bijvoorbeeld literatuur/methode, werkwijzen of toetsvormen, met gebruikmaking van onderzoeksinstrumenten (bijvoorbeeld het curriculaire spinnenweb of een vakbelevingsvragenlijst).</p>		
<p>Kan, in aansluiting op en als specifieke uitwerking bij de subdomeinen A3, A5, A7 en C6 van de generieke kennisbasis, leerarrangementen beoordelen / ontwerpen, uitvoeren, begeleiden, bespreken, toetsen, evalueren en bijstellen ten aanzien van:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. het trainen van economische beroepsvaardigheden (zoals: sales-, etaleer- of telefonische gespreksvaardigheden, productpresentatie, store design en in-store promotion) binnen 'the big picture' van het betreffende beroep waarbij onder andere aandacht is voor coachend begeleiden en netwerken in relatie tot bijvoorbeeld ondernemerschap; 2. ondernemend onderwijs; 3. het ondersteunen van de financiële geletterdheid en financiële zelfredzaamheid van leerlingen bij het stellen van financiële doelen en het nemen van financiële beslissingen. <p>Dit in betekenisvolle contexten, op basis van ontwerpprincipes uit (-vak-)didactische literatuur en met een bewuste keuze voor het al dan niet inzetten van ict.</p>		

5 Redactie en validering

5.1 Redactieteam

Naam	Hogeschool
De heer M. (Mark) Sikkes MSc	Windesheim
De heer dr. R.F. (Roel) Grol	Hogeschool van Arnhem en Nijmegen
De heer drs. H.A.J.P. (Henri) van den Hout	Fontys Tilburg
De heer A. (Arnout) Schartel	Hogeschool van Amsterdam
De heer T. (Tim) Simonse MEd	Fontys Tilburg
De heer P.J.M. (Jo) Gardeniers	Fontys Sittard

5.2 Valideringsgroep

Naam	Functie en organisatie
De heer G.J.N. (Gert-Jan) de Boer	Docent mbo, Drenthe College, Assen
Mevrouw drs. J.A. (Judith) Brakkee	Docent vwo, Stedelijk Gymnasium 's-Hertogenbosch
De heer drs. L. (Louwrens) Wouda	Vakdidacticus universiteit, Rijksuniversiteit Groningen
De heer T. (Thomas) Oosterkamp	Docent mbo, ROC Friese Poort, vestiging Emmeloord/Urk

Bijlage

Uitgangspunten kennisbases

Er zijn tussen de instellingen afspraken gemaakt over de vormgeving van de kennisbases. Alle kennisbases zijn opgezet volgens een vaste grondindeling waardoor ze onderling redelijk goed vergelijkbaar zijn. Hieronder is een aantal van deze uitgangspunten te lezen.

Minimale kennis

De kennisbases beschrijven voor alle opleidingen c.q. vakgebieden de minimaal noodzakelijke kennis die de student aan het einde van zijn opleiding moet hebben. Naar analogie van de termen zoals het SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling) gebruikt, is een kennisbasis een 'richtinggevend inhoudelijk kader voor wat studenten minimaal moeten kennen aan vakinhouden en moeten beheersen aan (vak)specifieke vaardigheden'.

Er wordt onderscheid gemaakt tussen kennis van het 'schoolvak' en kennis van de 'vakdiscipline en de daarbij behorende specifieke vaardigheden'. Kennis moet daarbij worden opgevat als 'het geheel van beheersingsniveaus dat van een startbekwame leraar mag worden verwacht' en dus niet alleen feiten-reproductie (taxonomie van Bloom) of feitelijke kennis (taxonomie van Romiszowski). Kennis omvat daarom ook de vakspecifieke vaardigheden van de startbekwame leraar.

Vakkennis, vakdidactiek en pedagogisch-didactische bekwaamheden

De beroepskennis van leraren heeft wortels in twee wetenschappelijke domeinen. In de eerste plaats in het domein van het vak (vakkennisbasis), en in de tweede plaats in de kennis over leren en onderwijzen in het algemeen (de generieke kennisbasis) en het desbetreffende vak in het bijzonder (vakdidactiek). De kennisbasis omvat de beschrijving van de vakinhoudelijke, (vak)didactische en pedagogische kennis en (vakspecifieke) vaardigheden die een student moet hebben. Het geheel van vakkennisbasis en generieke kennisbasis vormt de integrale 'body of knowledge and skills' die van een startbekwame leraar minimaal mag worden verwacht. Deze vormt tevens de basis van de bekwaamheidseisen zoals vastgelegd in het beroepsregister leraar. Binnen de profileringsruimte van elke instelling kan daarnaast nog verdere (inhoudelijke) verdieping en/of verbreding worden aangebracht.

Samenhangende en doorgaande leerlijnen

Het Nederlandse onderwijsbestel kent een structuur van naast elkaar opererende en elkaar opvolgende (doorgaande) leerlijnen. Per onderwijssoort (of soorten) wordt van een leraar een bepaalde wettelijke bevoegdheid/benoembaarheid verlangd. Door de overgangen in het onderwijs krijgt de lerende vaak te maken met andere onderwijsvormen en met leraren die anders zijn opgeleid. Om in elk geval de onderwijsinhoud tussen deze onderwijssoorten op elkaar af te stemmen en op elkaar aan te laten sluiten wordt ervoor gezorgd dat parallelle en doorgaande leerlijnen in de kennisbases, daar waar dat van toepassing is, herkenbaar zijn.

De leerlijn van 4 tot 18 jaar werkt de doelstellingen van het onderwijs uit in concepten¹ voor de hele leerlijn: vanaf basisonderwijs naar onderbouw vmbo en havo/vwo, bovenbouw vmbo (uitgewerkt naar leerwegen en sectoren), bovenbouw havo en bovenbouw vwo.

Deze concepten zijn evenzeer van belang voor studenten in het hbo die zich voorbereiden op het geven van onderwijs aan deze leerlingen (studenten). Door vanuit die gedachte de leerlijn 4-18 jaar uit te bouwen tot 22 jaar zouden de aankomende leraren goed op hun toekomstige beroep voorbereid moeten zijn. De leraar in de onderbouw moet daarbij, voortbouwend op wat in het basis-onderwijs is aangeboden, zijn leerlingen verder opleiden en voorbereiden op zijn profiel- en vakkenkeuze in de bovenbouw. En hij moet samen met de collega's die in de bovenbouw lesgeven, het onderwijsprogramma van zijn instelling ontwerpen en (gedeeltelijk) uitvoeren. De docent (vakmaster) in de bovenbouw moet zijn leerlingen goed voorbereiden op het vervolgonderwijs bij andere hbo- en universitaire opleidingen. De uitbreiding van de leerlijn tot 22 jaar is dus vanuit zowel bovenstaand standpunt als vanuit het standpunt van Dublin-descriptor 1 (de kennis moet die van het daaraan voorafgaande onderwijs overstijgen) noodzakelijk. De aankomende docent kan alleen dan vanuit een breder en dieper inzicht de vakinhoud vertalen naar goed onderwijs.

Niveau

NLQF, Dublin-descriptoren en de hbo-kwalificaties beschrijven het hbo-niveau (bachelor, master) op algemeen niveau; de bekwaamheidseisen van het lerarenregister beschrijven de specifieke beroepskennis van de leraar.

De lerarenopleidingen leveren startbekwame docenten af op hbo-bachelorniveau (NLQF-6) of hbo-masterniveau (NLQF-7 niveau). Dit betekent dat een startbekwame docent, conform de Dublin-descriptoren en de algemene hbo-kwalificaties die ook het noodzakelijke niveau beschrijven van de afgestudeerde hbo-er, een brede kennis moet hebben van in elk geval het vakgebied waarin hij les gaat geven. Ook moet hij boven de stof van dat vakgebied staan. In de huidige inrichting van het onderwijs betekent dit dat ook aandacht moet worden besteed aan de verwante of aanpalende vakken van het vakgebied waarin later wordt lesgegeven. Voor de leraar in het (v)mbo betekent het dat hij de beroepsgerichte toepassingen (en de ontwikkelingen) van het vak, de beroepstaal en de beroepsgroep 'kent'.

NB *Tijdens zijn loopbaan moet de leraar zijn kennis en vaardigheden, zowel op het gebied van zijn vak als van het ambt van leraar, via bij- en nascholing op peil houden. Datgene wat daarvoor nodig is wordt door de afgestudeerde, samen met zijn werkgever en in voorkomende gevallen met de lerarenopleiding, bepaald en vormgegeven.*

¹ De leerlijn 4-18 spitst zich toe op een beperkt aantal concepten die voldoen aan de volgende vier criteria:

1. De concepten representeren gezamenlijk de breedte van de opleiding.
2. De concepten kunnen verbonden worden met recente ontwikkelingen in het vak, didactiek of pedagogiek.
3. De concepten maken het mogelijk deze kennis voor leerlingen en studenten te structureren.
4. De concepten zijn leerbaar voor de desbetreffende groepen leerlingen en studenten.

Profileringsruimte

Het kader van de kennisbasis legt een brede en gemeenschappelijke basis vast, maar biedt ook de individuele instelling voldoende ruimte voor een eigen profilering. Een kennisbasis is niet gekoppeld aan een didactisch concept en legt voor de individuele instelling of opleidingsroute wat betreft de programma-opbouw en studielast van de afzonderlijke onderdelen niets vast. De instelling is zelf verantwoordelijk voor de implementatie van de kennisbasis. Zij stelt een onderwijs- en toetsprogramma vast dat volledig recht doet aan de kennisbasis én in overeenstemming is met het eigen didactisch concept en profilering van de instelling.

Colofon

Den Haag, november 2017

Uitgave

1Ovoordeleraar, Vereniging Hogescholen

Eindredactie en vormgeving

Elan, Rijswijk

www.1Ovoordeleraar.nl

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar worden gemaakt, zonder uitdrukkelijke toestemming van de uitgever. Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden de auteurs, redactie en uitgever geen aansprakelijkheid voor de gevolgen daarvan.